

УДК 130

Артеменко А. П.

ІДЕЯ «СОЦІАЛЬНОГО КАРТОГРАФУВАННЯ» І ПРОБЛЕМА ТОПОЛОГІЇ

Стаття присвячена проблемі використання поняття «топос» у сфері соціальної філософії. Автор аналізує зміст цього поняття у візуальних системах сучасної соціальної філософії. Зазначено, що поняття «топос» може бути застосовано в ролі ключового поняття для характеристики специфіки соціального буття.

Ключові слова: топос, соціальна система, топологія.

Статья посвящена проблеме использования понятия «топос» в сфере социальной философии. Автор анализирует содержание этого понятия в визуальных системах современной социальной философии. В статье отмечается, что понятие «топос» может быть использовано как ключевое понятие для характеристики специфики социального бытия.

Ключевые слова: топос, социальная система, топология.

This article is dedicated to the problem of using of the notion «topos» in social philosophy. The author analyzes the meaning of this notion in the visual systems of modern social philosophy. The notion «topos» is considered as a key notion that show a special characteristic of social life.

The keywords: topos, social system, topology.

Проблема символічного відтворення соціального простору посіла одне з центральних місць в соціальній філософії наприкінці ХХ століття. Її розв'язання надає можливість нового методологічного підходу до побудови теоретичного конструкту соціуму. Це завдання відповідає загальній практиці наукового опису реальності чи то фізичної, чи соціальної. Як і для точних наук, для соціальної філософії ідея теоретичного конструювання суспільних структур і зв'язків вимагає створення моделей і символів, які замінюють реальний світ. Цей прийом для більшості з нас відомий з курсу фізики, де використовується поняття ідеального газу для створення розрахункових умов реальних процесів. Так само, наприклад, циклічність соціально-історичних процесів теж є штучною моделлю, у якій узагальнюється, систематизується розуміння причин, наслідків і механізмів соціальних процесів.

Соціальна філософія прагне адекватного усвідомлення дійсності через її символічне відтворення. Відбувається «віртуалізація» всіх процесів, яка проявляється як спроба сконструювати соціальний космос на основі певного філософського концепту. Ж. Дельоз визначив цей процес як систему «ідеальної гри», що має характер подвійного впливу: з одного боку, це копіювання сфер діяльності людини, а з іншого – об'єднання діяльності у новому порядку [5, с. 88]. Під впливом постструктуралізму в соціальній філософії кінця минулого століття був здійснений аналіз форм віртуалізації соціального простору та корегування соціальних відносин на підставі нових теоретичних концепцій суспільства.

Структури соціуму та проблема соціального топосу – головні теми робіт

Б. Андерсона, П. Бурдье, Е. Гідденса, М. Кастельса, Е. Тоффлера. Ці проблеми стали наріжним каменем і досліджень процесів глобалізації. В роботах С. Гантінгтона початок конфлікту цивілізацій був змальований як просторове зіткнення світів, коли світ історії і світ сучасних міжкультурних взаємин перетворюється на тотальну «мапу» протистояння. У 2000-х роках з'явилися роботи Е. Гідденса, У. Бека, З. Баумана, де глобалізаційні процеси постають як множення локальних структур, що стало відображенням основної тенденції регулювання соціального, економічного, політичного життя суспільства на початку ХХІ століття – децентралізації і формування багатьох регіональних або локальних порядків. Множинна локальність потребувала просторового узгодження своїх меж і контактів, нових підходів до візуалізації розмаїття соціальних практик і структур.

За визначенням М. Кастельса, навіть класичні капіталістичні форми організації виробництва – транснаціональні корпорації – були дезінтегровані та перетворені на горизонтальні структури [7, с. 310]. Лінійні та ієрархічні схеми соціально філософських теорій остаточно втратили свою актуальність ще наприкінці ХХ століття. Нові явища і нові умови суспільної практики, які не вписувались в класичні теорії суспільства, створювали враження розпаду соціального простору на окремі сингулярності. У зв'язку з цим по-новому стало питання про співвідношення глобалізації й локалізації, що у свою чергу потребувало нової системи візуалізації, «ландшафтного картографування» соціального простору.

Термін «ландшафт» надає можливість використання просторової метафорики, яка передає уявлення про суспільство як систему різномірної взаємодії компонентів утилітарного та символічного призначення. Запозичений зі сфери картографування термін потребує послідовного використання понятійного апарату, з яким він пов'язаний. Базовим поняттям ландшафтного картографування є елементарний ландшафт – структурні складові ландшафтного комплексу, що відбивають різноманіття реального світу [8, с. 113–114]. При запозиченні географічної термінології для дослідження системи взаємодії соціальних топосів термін «елементарний ландшафт» можна застосувати до будь-якої міні-системи (правової, релігійної та філософської системи, ідеологічної міфології), а також до локальних соціальних утворень (нації, держави, соціальних груп, політичних партій). Кожен із визначених компонентів може бути структурований окремо так само, як і в системі характеристик географічного ландшафту. Тобто можна вдатись до ретельного «картографування» кожного з елементів, що мають власну природу, структуру, функціональне призначення.

Деталізований чи спеціалізований опис соціального ландшафту викликає асоціації зі спеціалізованими видами картографування (фізичним, політичним, кліматичним і т. п.). Елементи ландшафту мають як самостійний, так і конотаційний сенс, але в системі реконструювання просторової реальності вони завжди залежать від структурних зв'язків всієї поверхні. Таким чином, при використанні методики ландшафтного картографування створюється можливість демонстрації зв'язків між елементами різномірної та різноякісної поверхні. Так само екстраполяція цієї методики на дослідження соціальної взаємодії надає змогу визначити структурні

елементи, встановити їх стосунки та діалектику відносин, створити умови для різнобічного відображення об'єкту дослідження. Фактично ці методологічні запозичення соціальної філософії зі сфери картографії приводять до створення специфічної галузі соціальної топографії, у які поєднується площинне і об'ємне відтворення соціальної реальності.

Виокремлення унікального набору економічних, політичних, інституціональних, юридичних та комунікативних ресурсів і форм їх внутрішньої та зовнішньої взаємодії може бути позначено як соціальний топос. Структурно це первинний рівень виокремлення соціального феномену, своєрідне його просторове і часове маркування. Опис соціальних топосів за аналогією із методами картографії дає можливість перевести об'ємні об'єкти у плоскі зображення (як перехід від макету до мапи, але при цьому не заперечується і можливість повернення від плоскісного до об'ємного бачення) із застосуванням картографічної символіки, яка в свою чергу може бути порівняна з такими узагальнюючими поняттями, як «тип культури», «національна», «культурна», «соціальна», «політична ідентичність» і т. п. Не розкриваючи змісту наведених понять, слід звернути увагу на їх інструментальне призначення – створити певний символ на кшталт картографічного символу для позначення об'ємних та мінливих об'єктів соціальної дійсності.

Просторова метафорика сучасної соціальної філософії потіснила механістичну і біологічну, які домінували протягом двох минулих століть. У 1970–1980-х роках просторова метафорика знайшла поширення і доволі плідне поєднання з термінологією електронного програмування в концепції мережевого суспільства. Географічний термін «топос» отримав використання в електронно-комунікаційних технологіях для позначення умов перетину інформаційних потоків і джерел, суто технічного розуміння електронно-технічних процесів «перетину», «місця», «сумісності». Просторова метафора в цій новій «топографічній» системі була виведена на рівень технічної схеми, креслення, що пояснює роботу пристроїв, які забезпечують процес обміну інформації. Але згодом ці «креслення» почали відображати загальні мережі, що структурують і перенацілюють інформаційні потоки, реструктурують соціальні спільноти, змінюють системи виробництва. Тобто сталося не просто структурування дійсності на підставі теоретичного концепту, як на це вказував Ж. Дельоз, а організація соціального простору, що детермінована технічними засобами, які використовує інформаційне суспільство.

«Топологія» інформаційного простору не тільки накладалась на географічну мапу і топографію соціуму, але змогла схематично відобразити процеси і структури сучасних соціальних відносин, відкрити його нову площину та вимір. Сучасне суспільство стало заручником технічних засобів функціонування інформаційних систем. Соціальний простір вже неможливо розуміти поза поняттями «мережа», «інформаційний простір», «інформаційний потік». Суспільство почали «топографувати» як мережу – множинність поєднаних вузлів, точок перетину інформаційних потоків і ресурсів. Якщо формально метафору мережі можна застосувати для пояснення соціальних зв'язків і конструкції для будь-якої історичної доби, то сучасне суспільство може бути відображене в метафорі «інформаційної

мережі», що спирається на технічну схему залучення до електронних комунікацій.

Більшість із цих понять вже не зі сфери «картографії», а мережевої схеми. Перші застосування до соціальної «топографії» інформаційної термінології з'явилась в роботах Джохока Шакаї в 1960 роках і перенесені в 1970-х в європейську соціальну теорію Аденом Мінком та Саймоном Нора, а згодом стали центральними категоріями в роботах П. Бурдьє, М. Кастельса, М. Пору, Е. Тоффлера.

Соціальна філософія розкриває зміст соціальної «топографії» як розрізнення топосів і аналіз їхнього взаємозв'язку, взаємодію соціальних топосів як взаємну інтерпретацію, співвідношення ціннісних систем, ідентифікацію спільнот. «Топографічний» опис соціальної філософії пов'язаний із встановленням специфічних ментальних структур, що відповідають топосам соціального картографування. Це націлює на з'єднання фрагментарного уявлення про соціум в широку «технологічну схему соціального ландшафту», де топос як окрема точка, просторове місце з межами і необхідним оточенням отримує загальне контекстуальне значення як елемент мережі.

За допомоги мережевої просторової метафорики досягається ще одна мета дослідження соціальної топографії – демонстрація цілісності, неперервності соціально-культурного простору, яка подібна до цілісності фізичного простору. Кожний з об'єктів дослідження може мати свої просторові межі, але сукупність об'єктів складає спільний фон, перспективу, дає змогу винайти потрібний ракурс, при цьому не порушуючи розташування елементів ландшафту. Крім того «соціальний ландшафт» перестає бути лише сукупністю елементів. Він вже не мислиться навіть як стаціонарна система, набуваючи ознак мережі – структури мінливої взаємодії рівнозначних топосів.

Поняття «мережа» дозволяє «топографувати» «простір потоків». У цьому просторі, на думку М. Кастельса, позначається можливість організації різноманіття соціальних практик безвідносно до географічної прив'язки їх застосування. Простори місць і потоків діалектично протилежні, за визначенням М. Кастельса, а тому і відбувається перехід від «картографії» до «топографії» соціального простору. Мобільність інформаційного суспільства, його незалежність від географічного простору і географічного місця потребують нової площини оцінки соціальних процесів – простору потоків [7]. Нова комунікаційна система заміняє символічне відображення звичного фізичного простору суспільних відносин на простір інформаційних потоків. Разом із цим символічне відображення простору і часу набувають суттєвих трансформацій в системі соціальних стосунків: «Матеріальний фундамент нової культури – простір потоків і час поза часом» [7, с. 460]. А тому роль простору в теоретичній конструкції мережевого суспільства суттєво трансформується, оскільки, на відміну від класичних соціально-філософських концепцій, не час формує соціальний простір, а навпаки – простір мережевого суспільства організує час. Так само як, у Арістотеля не річ змінює місце, а топос впливає на природу річі.

Мережеве суспільство відрізняється своєю динамічністю, мінливістю, ситуативністю та відсутністю координаційних напрямків «центр – периферія», так

само як і звичайних для картографії лінії «північ – південь». Топос у такій системі – це організований, активний елемент мережі, вузол чи сукупність вузлових з'єднань, які впливають на перерозподіл інформаційних потоків. Він і є «точка зору», що структурує оточення, вектор проекції. В новій просторовій логіці, яку запропонував М. Кастельс, топос – це елемент топографії потоків, «адреса в глобальному місті».

З'єднані в систему на глобальному рівні і функціонально визначені в загальній системі локації в географічних прив'язках та в традиційних просторових схемах потребують додаткових узгоджень своїх символічних сенсів. «Картографія» соціальної ієрархії центрів не завжди відповідає «топографії» мережі. Мережа інтегрує топоси за принципом динамічності секторів, а тому локації традиційної географії не зникають для мережі, а змінюють їх символічне значення. Топографія мережі надає «реєстрації» і можливості визначення об'єктів, які мають активну позицію в обміні інформацією і працюють за бінарною схемою «увімкнено/вимкнено». З огляду на це можна стверджувати, що топоси формують мережеву конструкцію, яка накладається не на статичну структуру географічного місця, а на динамічне тло соціальних процесів. Принципова різниця цих структур подібна до віртуальної адреси і фізичної.

Таким чином, сучасна соціальна теорія намагається вирішити проблему символічної візуалізації суспільного простору у двох проекціях. Перша в ракурсі відтворення множинності соціальних порядків і практик як елементів цілісного соціального ландшафту. В цій проекції соціальний простір «топографується» як множина локальностей, що мають власну структуру і динаміку існування. Цей підхід можна сприймати як відлуння кризи субстанціональної парадигми дослідження суспільства. Такий образ соціального простору – «механічно» з'єднаний макет, що відтворює розмаїття локальностей, їх фізичний «доторк» межами. Це своєрідне відбиття інерції традиційних методів візуалізації за допомогою площинних схем і об'ємних моделей, підготовчий етап до голографічної просторової схеми, мережевого опросторовлення.

Друга проекція дозволяє зберегти сприйняття єдності і системності соціальних процесів. У ній локальність сприймається не як статичний елемент, а «системний вузол», мережевий топос, що організує простір соціальної взаємодії. Конструктивні проекти візуалізації соціальних топосів, що були запропоновані Ж. Дельозом і Ж. Бодрійаром, дозволили продемонструвати локальність і рухливість соціальних дискурсивних практик. В свою чергу це стало основою для мережевої візуалізації соціального порядку і соціальних відносин, що було покладено в основу соціально-топологічного підходу філософського осмислення природи суспільства.

Топологічний образ соціальної реальності пов'язаний із множинністю точок зору на події простору стосунків у суспільствах і між локальними спільнотами. Топологічне створення образу соціальної реальності можна порівняти з когнітивною стратегією поповнення, тобто продукування сенсу об'єктів соціального світу завдяки виходу за межі безпосередньо бачених атрибутів, які відсилають в минуле чи майбутнє, прив'язують до центру чи периферії.

Символічне усвідомлення соціального світу – це не тільки теоретична, а й

політична справа, оскільки це і є боротьба за трансформування чи збереження соціального світу, який відбито в категоріях. Це прояв соціальної влади створювати групи, вмикати вузли інформаційних мереж і перенацілювати потоки інформації, формувати «здоровий глузд». Як приклад можна навести дослідження результатів державних переписів. У них констатацією факту існування спільноти дають їй не тільки право на існування, але й роблять її існуючою у символічному просторі соціального світу. Фактично це боротьба за символічний світ, віртуальний простір, що стає реальнішим за фізичне сприйняття. За М. Фуко, це і є боротьба за владу – боротьба володіння інформацією, коли навіть фізичне існування спільнот залежить від символічної легітимації, як увімкнення топосу в загальній інформаційній мережі.

Література:

1. *Бодрийяр Ж.* В тени молчаливого большинства, или конец социального / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2000. – 95 с.
2. *Бодрийяр Ж.* Система вещей / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр. – М. : Логос, 1995. – 172 с.
3. *Бурдьє П.* Социология социального пространства / П. Бурдьє ; пер. с фр. ; отв. ред. перевода Н. А. Шматко – М. : Институт экспериментальной социологии ; СПб. : Алетейя, 2007. – 288 с.
4. *Гидденс Э.* Устроение общества / Э. Гидденс – М. : Академический проект, 2003. – 528 с.
5. *Делёз Ж.* Логика смысла. *Фуко М.* *Theatrum philosophicum* / Ж. Делёз, М. Фуко ; пер. с фр. – Екатеринбург : Деловая книга, 1998. – 480 с.
6. *Делёз Ж.* Ризома / Ж. Делёз, Ф. Гваттари ; пер. с фр. // *Философия эпохи постмодерна.* – Минск, 1996. – 288 с.
7. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. О. Шкаратана – М.: ГУВЭШ, 2000. – 608 с.
8. *Криволап А.* Культурная идентичность в контексте пограничья / А. Криволап, Е. Матусевич – Вильнюс : ЕГУ, 2008. – 230 с.
9. *Шматко Н. А.* Плюрализация социального порядка и социальная топология / Н. А. Шматко // *Социс.* – 2001. – № 9. – С. 14–18.